

Mitološki slojevi hrvatske usmene književnosti iz Cetinske krajine

Čorić, Marina

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:104341>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-27**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku
Sveučilišni prijediplomski studij
Hrvatski jezik i književnost

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku
Stručni prijediplomski studij
Hrvatski jezik i književnost

Mitološki slojevi hrvatske usmene književnosti iz Cetinske krajine

Završni rad

Student/ica:
Marina Čorić

Mentor/ica:
doc. dr. sc. Denis Vekić

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Marina Čorić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom *Mitološki slojevi hrvatske usmene književnosti iz Cetinske krajine* rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 25. srpnja 2024.

Sadržaj

1. UVOD	7
2. CETINSKA KRAJINA	8
3. MITOLOŠKI SLOJEVI U HRVATSKOJ USMENOJ KNJIŽEVNOSTI	10
4. MITOLOŠKI SLOJEVI CETINSKE KRAJINE	13
4.1. PRAZNOVJERJA	14
4.2. VJEROVANJA O SVIJETU	16
4.3. MITOLOŠKA BIĆA	18
4.3.1 VILE	18
4.3.2 DIVOVI	22
4.4 DEMONOLOŠKA BIĆA	22
4.4.1 VJEŠTICE	23
4.4.2. VUKODLACI	25
4.4.3. OSTALA DEMONOLOŠKA BIĆA	26
5. ZAKLJUČAK	29
6. POPIS LITERATURE	30
7. IZVORI SLIKA	32

Sažetak

Rad se bavi proučavanjem mitoloških slojeva hrvatske usmene književnosti u Cetinskoj krajini. Nudi presjek i opis nadnaravnih bića i pojava u koja su stanovnici Cetinske krajine vjerovali pa tako i pričali usmene priče. Na temelju njih formirali su svoja pučka vjerovanja, također ih se svrstava u kategorije mitoloških slojeva hrvatske usmene književnosti. Rad se koristi relevantnom znanstvenom literaturom iz područja hrvatske usmene književnosti, etnologije i povijesti.

Ključne riječi: mitološka bića, Cetinska krajina, hrvatska usmena književnost, nadnaravna bića

Summary

Mythological layers of Croatian oral literature in the Cetina region

The paper deals with the study of the mythological layers of Croatian oral literature in the Cetina region. It offers an overview and description of supernatural beings and phenomena in which the inhabitants of the Cetina region believed, and about which they told oral stories. Based on these stories, they formed their folk beliefs, which are also categorized into the mythological layers of Croatian oral literature. The paper uses relevant scientific literature from the fields of Croatian oral literature, ethnology, and history.

Keywords: mythological beings, Cetina region, Croatian oral literature, supernatural beings

1. UVOD

Hrvatska usmena književnost u sebi baštini elemente, motive i fragmente vjerovanja i obrazaca vjerovanja koji se mogu pronaći u raznim usmenoknjiževnim vrstama. Nastanak i prenošenje usmenoknjiževnih vrsta obavljalo se isprva među nepismenim stanovništvom, a kasnije i šire od ruralnih sredina. Na takav su se način širila saznanja, „od usta do usta“, „s koljena na koljeno“, i tako godinama. Pučanstvo je svjesno i nesvjesno počelo stvarati književnost za buduće naraštaje koji selektiraju, memoriraju i prenose novim generacijama. U narodnim predajama glavni likovi bila su nadnaravna bića, čudnovatog izgleda i čudnovatih namjera. Većina njih, prema vjerovanju, proizlazi iz negativnih i zlih sila, a jedini cilj im je napakostiti ljudima i svijetu na kojekakve načine. Prema narodnim vjerovanjima, postoje mitološka i demonološka bića: vila je u nebrojeno slučajeva bila dobra i pomagala je ljudima, no ponekad je bila i ono suprotno, dok je div sa svojom glomaznošću mogao činiti velike štete. Demonološka bića, prema vjerovanju, svoju snagu i moć crpe iz demonske i vražje moći, te se kod njih ne nailazi na pozitivne učinke. Napadali bi ljude i djecu bez obzira na sve, a „opravdane“ razloge za nedjela nikada nisu imali. Najpoznatija bića takve vrste su vještice i vukodlaci, dok u manjoj mjeri postoje: macići, more, manjinjorgi, sindžiri i slično. Svako mitološko biće u ovom završnom radu bit će pomno opisano uz pomoć stručne literature, a ponajviše uz pomoć rukopisne zbirke koja sadrži prikupljene predaje starih naraštaja Cetinskog kraja. Sakupljačica je 1965. godine obilazila razna mjesta i kuće na tom prostoru kako bi saznala što više o mitološkim bićima koja su prema narodnim vjerovanjima obitavala na našim prostorima.

Početak rada obilježava poglavlje „Cetinska krajina“ koje nudi pogled na povijest i prostor proučavanja u ovom radu. Ponuđeni su pogledi na prostornu širinu koji su se razvijali kroz prošlost, uvjetovani povijesnim događajima. Poglavlje „Mitološki slojevi hrvatske usmene književnosti“ daje pregled uočenih i zabilježenih motiva, vjerovanja i motiva koji svoju izvornost crpe u pretkršćanskih i kršćanskih sustava vjerovanja, a koji se u fragmentima mogu pronaći u pojedinim usmenoknjiževnim vrstama. Sljedeće poglavlje „Mitološki slojevi usmene književnosti Cetinske krajine“ predstavlja i proučava motive i elemente drevnih vjerovanja koji su se zadržali u usmenoknjiževnom komunikacijskom transferu. Posebno se proučavaju mitološka i demonološka bića o kojima se priča ponajčešće u usmenoknjiževnim narativima. Posebno se osvrće na vile, divove, vještice, vukodlake jer su to nadnaravna bića koja se najčešće

javlja u usmenim pričama ovog kraja. Na kraju rada je ponuđen zaključak kojim se sistematizira proučavana građa.

2. CETINSKA KRAJINA

Cetinska krajina smjestila se u unutrašnjost Dalmacije, u središtu Dalmatinske zagore, te prati gornji i srednji tok rijeke Cetine. Rijeka svoj tok od sto kilometara započinje u obroncima Dinare, u blizini grada Vrlike, a završava ga u gradu Omišu, dok se teritorij Krajine protezao od izvora rijeke do Novih Sela. Granice su određene sporazumom u Požarevcu godine 1718.

„Mirom u Požarevcu 1718. godine, uređene su konačne granice (Linea Mocenigo), koje su ostale bitno nepromijenjene sve do sloma Mletačke Republike 1797. godine. Bio je to jedan od najprostranijih dijelova Serenissime, ali nažalost i najsiromašniji. Dalmacija je ostala zapuštena, odnosno djelomično iskorištena, bez obzira na to što je imala izvanredan položaj i umjerenu klimu.“ (Marušić, 2021: 197)

Cetinska krajina još se naziva i Sinjskom krajinom te je rezultat vojne organizacije 17. i 18. stoljeća za vrijeme mletačko-turskih ratova. Za to je vrijeme Krajina predstavljala najznačajniji teritorij u mletačkoj Dalmaciji zato što je graničila s turskom Bosnom. Cetinska krajina je stari upravni teritorij sa središtem u gradu Sinju koji je za vrijeme turske vlasti predstavljao gospodarsko i kulturno središte regije. Sinj je smješten u Dalmatinskoj zagori, u srcu Cetinske krajine te je okružen prostranim i plodnim Sinjskim poljem. Cetinska krajina, prateći tok rijeke, obuhvaća još i grad Trilj i Gardun, tadašnji Pons Tiluri i Tiliurium. Milošević (1996) navodi kako je područje Cetinske krajine *„jedini dio teritorija današnje Hrvatske koji svoje međe baštini iz vremena hrvatskih narodnih vladara.“* (Milošević, 1996: 9)

No, etimologija riječi „Cetina“ još uvijek je nepoznata, premda postoje razne pretpostavke odakle ime potječe, kao što je priča da su dalmatinskoj rijeci ime nadjenuli stari Hrvati prema rijeci Cetyini koja se nalazi u Poljskoj te priča da su ju Delmati nazvali Kentona. Rijeka teče nizvodno prema Perućkom jezeru, zatim kroz krš i polje stiže do gradova Sinja i Trilja, zatim prema mjestima: Bisko, Šestanovac i Zadvarje prema planini Mosor te se kod grada Omiša

ulijeva u Jadransko more. Zanimljivo je da Cetinska krajina nije dobila ime po rijeci, već po županiji Tzentzena iz 10. stoljeća, točnije iz razdoblja vladavine carigradskog cara Konstantina Porfirogeneta. O tome svjedoči Alberto Fortis zapisujući to u svojoj knjizi *Put po Dalmaciji*:

„Kraj kojim potječe ova rijeka u minulim je vremenima nosio naslov grofovije ili županije i ovisio je o jednom posebnom malom knezu; ali nikad nije bilo grada koji bi se zvao Cetina, a još manje ga ima sada, iako neki geografi, posebno gospodin Busching, navode njegovo ime i još dodaju jezero koje ne postoji. Porfirogenet je Cetinsku županiju zvao Tzentzena.“ (Fortis, 2004: 187-188)

Slika 1. Karta Cetinske krajine

Stanovništvo u Cetinskoj krajini bilo je niz stoljeća većinski neobrazovano zato što nisu imali škole, stoga su ostali vjerni vlastitoj pučkoj kulturi. Takva kultura prenosila se usmenom predajom, sačinjavala je većinom poslovice, priče i pučko pjesništvo. Pučko pjesništvo bilo je najviše u uporabi jer je bilo najlakše pamtljivo budući da se radilo o pjesmama i napjevima,

pjevalo se o svakodnevnom i povijesnom životu. Dijelilo se na epsko i lirsko. Epsko je govorilo o povijesnim događanjima, o Svetom pismu, rodoljubnoj predaji, vjerovanjima, praznovjerjima te je imalo didaktičku ulogu. Lirsko se dijelilo na religioznu i obiteljsku poeziju, religiozna pjeva o Bogu, Isusu Kristu i svim svecima, dok obiteljska pjeva o obiteljskom životu, radovima u polju, ljubavlju i slozi.

3. MITOLOŠKI SLOJEVI U HRVATSKOJ USMENOJ KNJIŽEVNOSTI

Tragove hrvatske usmene književnosti može se pronaći još u ranom srednjem vijeku, od dolaska Hrvata i drugih Slavena na današnje prostore Republike Hrvatske u sedmom stoljeću. Najstarija i najpoznatija predaja o dolasku prvih Hrvata navodi petero braće, a to su: Kluk, Kosenec, Hrvat, Lobel i Muhlo te dvije sestre: Tuga i Buga, predaja kaže da su došli su iz Velike ili Bijele Hrvatske koja se nalazi u blizini Karpata. Botica (1998) navodi kako se vjeruje da je to plod usmene tradicije koju je zabilježio Porfirogenet u djelu *De administrando imperio*. Ti isti Hrvati su sa sobom donijeli običaje, vjerovanja, životne navike, odnose prema životu i smrti i slično. Došavši na prostore današnje Hrvatske nailaze na starosjedioce poput Liburna, Delmata, Japoda itd. koji su već odavno imali svoja vjerovanja i kulturu. S vremenom je došlo do kontakta i miješanja došljaka i autohtonog stanovništva tako da su se njihove kulture, identiteti i mitološka vjerovanja sjedinili. „*Stanovništvo je imigriralo i emigriralo, mijenjalo se i stvorilo multietničko društvo, s čvrstim starosjedilačkim temeljima koji su oblikovali i koji su se oblikovali zajedno s novopridošlim doseljentištvom, zatečenom na trograničju triju velikih europskih sila onog doba.*“ (Marušić, 2021: 194)

Prema Josipu Kekezu (1988) taj period naziva se bespismenom fazom kulture ili agrafijskom fazom, koja prati, ne samo naše pretke, već i pretke svih naroda diljem svijeta. S obzirom na bespismenost tadašnjeg hrvatskog naroda, nije im preostalo ništa drugo nego da darom govora tj. usmenom predajom, prenose budućim naraštajima sve što su sa sobom i donijeli, kako bi se laički reklo „s koljena na koljeno.“ Nesumnjivo je da je usmeno pripovijedanje prethodilo zapisivanju pripovjednog teksta. Zapisani tekst sa sobom ne donosi zvukovni dojam, kao ni način interpretacije priče, stoga je znatno zanimljivije slušati priču od čitanja iste. Usmenom komunikacijom oživljavala su se saznanja o starim vremenima, događanjima, ljudima i slično.

Strukture priča su trebale biti što jednostavnije te pripovijedane osobama koje ih mogu lako upamtiti kako bi ih što lakše prenosile na daljnje naraštaje. Stari Hrvati su pri dolasku govorili staroslavenskim hrvatskim / slavenskim jezikom, tako da su i živjeli prema slavenskim običajima. Sve što je ispričano, ispričano je iz sjećanja pa je to prvenstveno razlog da se ne treba uzdati u točnost istih. Iako se s druge strane sadržaj kontinuirano ponavljao u cijelosti kako se nešto ne bi izostavilo, tako se stvarao izraz kulturne tradicije. Bilo koji oblici usmene tradicije, bile to predaje, vjerovanja ili običaji dio su naše, hrvatske kulture i baštine.

„Kultura hrvatskog naroda je zbroj svih materijalnih, duhovnih i socijalnih dobara koja su se tijekom vremena skupila u njemu. Vremenski tijek kulture treba promatrati ne samo od trenutka dokumentirane povijesne opstojnosti, tj. od prvih čvrstih dokumenata o Hrvatima na ovome prostoru nego i one vrednote koje donosi rod, pleme, narod Hrvata, kao svoju baštinu, iz nepoznate pradomovine, a najbolje su se sačuvale u narodnom životu i običajima.“ (Botica, 1998: 7)

Na preoblikovanje tradicijske kulture utjecali su razni čimbenici, u prvom redu prihvaćanje kršćanstva, koje je trajalo stoljećima, a započelo je odmah nakon doseljenja Hrvata, zatim promjene društvenih okolnosti, specifičnije razvoj trgovine, obrta, industrije, nakon toga napadi Turaka s kojima je došlo do promjene i širenja granica.

Kroz čovjekov razvoj dolazi i spoznaja da pričom o sebi i kolektivu stvara književnost na temelju već poznatih priča. No, morao je „začiniti“ stvar uvođenjem novih riječi i pojmova, što dakako nije svatko znao učiniti. Na taj način on postaje stvaralac, a kolektiv koji ga okružuje postaje slušatelj, recipijent. Samim time dolazi do stvaranja navika na drukčiju komunikaciju koja se naziva usmenoknjiževnom komunikacijom, a ona predstavlja trojni niz koji sačinjavaju: autor – djelo – primalac. Iz književne komunikacije proizlazi tradicijska komunikacija koja se temelji na tradiciji, životu i običajima, te se također izražava kroz prethodno spomenuti trojni niz. Tradicija se definira kao: „pomno selektiran skup svih vrjednota zajednice koja ih prepoznaje kao čuvarica nasljeđa.“ (Botica, 2013: 14) Krajnji rezultat komunikacije jest književno djelo bilo usmeno ili pismeno. Iz usmene književnosti proizlazi raznovrstan broj književnih djela koja se mogu podijeliti na književne rodove: liriku, epiku, dramu, retoriku,

jednostavne oblike i rubne usmenoknjiževne oblike. U ovom završnom radu bit će govora o epici, odnosno usmeno proznim vrstama.

Što se tiče mita i mitologije, oni su proizašli iz usmene književnosti, mit je: „*priča o nečemu što se događalo u najranijoj fazi ljudskoga postanka, priče o stanovitim suodnosima božanskih bića i čovjeka, odnosima koji su se bitno ticah čovjeka.*“ (Botica, 1998: 70) Hrvatski narod stvara hrvatske mitološke priče, prenosi ih sa naraštaja na naraštaj te ih na taj način čuva. Sadržaj tih priča / mitova usko je vezan za hrvatsku sredinu i hrvatski narod, pa su ljudi u mitovima pronalazili odgovore na pitanja koja su ih mučila. Osim u mitovima, hrvatsko mitološko iskustvo nazire se i u drugim književnim vrstama poput: bugaršćica, epskih i lirskih pjesama, legendi, predaja i bajki, dok reduciraniji mitološki sustav, onaj koji je prilagođen usmenoj predaji, može se pronaći u folklornim pričama. Sve navedene književne vrste sadrže teme kojima se bave svi mitovi, a to su teme koje se nalaze na razmeđu života i smrti. Većinom se još vežu uz narodni život i običaje te odnose čovjeka i prirode, što je razumljivo s obzirom na to da je čovjek dio prirode, međusobno su povezani kultom godišnjih mijena. Mitovi sadrže i motive zagroblja, tj. religije groba. Vjerovalo se da se mrtvi mogu vratiti u zemaljski život u nekom drugom obliku, poput macića, vampira i vukodlaka, ostaju živjeti na zemlji u mukama, no to se događalo samo zlim ljudima. Dok su ljudi sa čistom dušom odlazili u raj kojeg ne bi ni napuštali, prema tradicijskom poimanju, duša se nalazi u nosu i nije raspadljiva poput tijela. Osim glavnih tema, Botica (1998) još navodi i teme poput:

„(...) razni običaji i obredi, čaranja i vraćanja, strah od mračnih i tajanstvenih sila, grobova i greblja, strahopoštovanje prema gomilama, stećcima i vrhuncima, vjerovanja u mjesec, sunce, zvijezde i svemirske pojave, vjerovanja u uroke i nagaze, vilinska kola i sastanke, vilenjake i vilinsku djecu, alegorijske, metaforičke miteme, etiološka tumačenja, različite moralne legende, filozofske mitove i sl.“ (Botica, 1998: 72)

S obzirom na to da se predkršćanske Hrvate od 7. do 12. stoljeća nazivalo poganima, a teritorij oko Neretve „Paganija“ postoje poganski slojevi (koji nemaju poveznicu s kršćanskim slojem) poput astralnog kulta, kulta Mjeseca, kulta Sunca, zvijezda, munja itd., njih su Hrvati zatekli kada su došli na ova područja. Kult Mjeseca povezuje se s povukodlačivanjem, o čemu će se detaljnije govoriti u daljnjim poglavljima. Iako je kroz razdoblje 10. stoljeća nastupilo odvikavanje od poganskih običaja, tzv. depaganizacija, ti su se poganski slojevi s vremenom

miješali zajedno sa autohtonim slavenskim i kršćanskim slojevima, na način na koji su se miješali i narodi. Osim toga, stara vjera Hrvata nestajala je pod utjecajem mitoloških uvjerenja na njihov svakodnevni život, dok je nova vjera nalikovala na praslavensku mitološku duhovnost. Sve novonastale promjene bile su vezane uz narodni život, specifičnije kršćanske blagdane poput Uskrsa, Jurjevdana, Ivandana, Božića itd. Za Uskrs, osim slavljenja Kristova uskrsnuća, slavi se buđenje i pobjeda prirode nad zlim silama, što je slično Jurjevdanu zato što je sveti Juraj zaštitnik usjeva i zemlje, povezuje ga se s plodnošću tla. Uoči svetog Ivana pali se ivanjski krijes, znak božanskog Sunca. Dok se Božić povezuje istovremeno s kršćanskim i drevnim svijetom.

„Božić je okupio ne samo kršćansko Božje rođenje već i najdrevnije običaje bdijenja nad umrtvljenom prirodom koju je vatrom trebalo ugrijati. Isto je sveto drvo sagorijevalo u čast maloga bog(ić)a koji će u svojoj ljudskoj malešnosti (= dijete) pobijediti sile tame, mraka, hudobe zime, i sve ono što je htjelo nauditi čovjeku. Uz to se nazdravljalo, pjevalo, slavilo kolede u čast i Boga i čovjeka.“ (Botica, 1998: 73)

4. MITOLOŠKI SLOJEVI CETINSKE KRAJINE

Mitološki slojevi građeni su na pričama i pripovijedanjima o susretu s nadnaravnim. Najčešći oblik stvaranja i prijenosa informacija o nadnaravnom u usmenoknjiževnom kontekstu odvija se preko narativa, preko usmenih priča. Priča je prema Solaru „*najstariji oblik prenošenja svih spoznaja i iskustava, starija od raspravljanja i opisivanja.*“ (Solar, 2008: 249) Struktura priče oblikuje se uzročno-posljedičnim događajima i likovima. Dok Botica (2013) pripovijedanje definira kao „*postupak kojim se oblikuje i ustrojava izgled nekog događaja uz pomoć govora.*“ (Botica, 2013: 385) Poznajući obje definicije može se stvoriti predodžbu da se svaka književna vrsta može ispričovijedati jer sadrži svoju priču. „*Za teme koje su primjerene pripovijedanju potrebna je prije svega vizija pripovjedača, koji se mora upustiti u vizijsku avanturu i njome stvoriti pripovjedački svijet.*“ (Botica, 2013: 385) Ne može svatko prepričavati i stvarati iste, za to mora biti zadužena osoba koja ima leksičke sposobnosti, bogatiji rječnik i vještinu pripovijedanja. No, nema svaka priča svog autora, točnije nekim književnim djelima kao što su legende, predaje, mitovi i slično, autori u većini slučajeva nisu poznati jer se to nije

zabilježavalo i pamtilo. Takve kazivačke priče bez obzira na anonimnost autora ostaju zapamćene i uporabljive.

Pučka vjerovanja stanovnika Cetinske krajine tada su bila shvaćena kao istina što je u današnjem svijetu nepojmljivo i neshvatljivo. Spoznaje o svijetu i fizikalnim silama često su bile zasnovane na osobnom iskustvu koje je bilo tumačeno nedovoljnim spoznajnim kapacitetima te su se u objašnjenja susreta s neobjašnjivim opisivala univerzalnim simboličkim načelima. Stoga je prijenos individualnog i iskustvenog znanja o neobjašnjivom postao značajan za cijelu zajednicu koja je oblikovala slike u motive. Osim neznanja, drugi segment koji je potaknuo ljude na vjerovanja u bića i pojave bio je strah koji ih je navodio na određena ponašanja, radnje i stvaranje navika. U prvom redu, prema vjerovanju stanovništva, mitološka bića su bila *vile* i *divovi*, a demonološka *vještice* i *vukodlaci*, dok su se u manjoj mjeri spominjala ostala demonološka bića kao što su bili: *macići*, *more*, *vadice*, *manjinjorgi*, mrtvi, itd. o čemu će biti govora u daljnjim poglavljima. Hrvatska folkloristica Maja Bošković-Stulli posebno se bavila folklornom građom Sinjske krajine, sva saznanja, priče i predaje s istraživačkog teritorija zapisala je u svoju rukopisnu zbirku pod naslovom *Studije i građa o Sinjskoj krajini*.

4.1. PRAZNOVJERJA

U 18. stoljeću praznovjerje je bilo česta pojava, kako u Europi, tako i na području Cetinske krajine, iako su Cetinjani odgajani u vjeri. Praznovjerje bi nastajalo kada bi se čovjek osjetio slabim i nemoćnim u nesvakidašnjim životnim situacijama, koje bi shvatio kao nadnaravne sile i pojave, tada mu ne preostaje ništa drugo već sumnja u Boga i vjeru. Stariji naraštaji su vjerovali da postoje određene stvari, događaji ili neke životinje koje donose nesreću te se takvo nešto pošto-poto trebalo izbjegavati. Lovrić kritizira njihovo *svjerve* navodeći kako se njihova praznovjerja mijenjaju kao po posljednjoj modi. Zbog neznanja, svaku su bolest kojoj nisu znali uzrok prepisali vrazjem utjecaju, snovi su im bili proricatelji budućnosti, a kada se nešto iz snova ne bi ostvarilo ponovno bi krivili vruga za to. Sve što im pođe po zlu bilo im je jednostavnije tražiti uzrok tomu, nego shvatiti da su praznovjerja samo praznovjerja. Dok je istraživao razne knjige nije naišao na čudnija narodna vjerovanja kao kod njih, nazivao ih je budalama, a njihova praznovjerja budalaštinama. Sljedeći navedeni primjeri praznovjerja prikupljeni su od mještana iz okolice grada Trilja. (Lovrić, 1948:189-216)

Primjerice, postoje vjerovanja kako preko noći čovjek ne bi trebao gledati u ogledalo jer se vjerovalo da se na taj način gleda zlu u oči, također ako se razbije to isto ogledalo slijedi sedam godina nesreće. Osobnu torbu se ne smije stavljati na pod, zato što osoba neće imati novca. Potkošulju je poželjno nositi naopako, s etiketom prema vani, da se netko ne bi ureknuo. Postoji vrsta ptice, pod imenom *kukuvija* koja ne bi smjela sletjeti na kuću jer će donijeti zlo, no ako neka ptica ispusti izmet na osobu onda to bi trebalo označavati sreću. Svima je poznata situacija s crnom mačkom koja ne smije prijeći preko puta jer donosi nesreću, a da bi se poništilo istu potrebno je pljunuti za njom tri puta. No, nesreća na putu će zadesiti onu osobu koja se vrati po zaboravljeni predmet. Stoga je potrebno zovnuti nekoga da tu stvar donese. Ukoliko se ugleda bubamara trebalo bi ju se uzeti na prst i pratiti smjer u kojem će odletjeti. U Cetinskom kraju vjeruju da će se djevojka udati u tom smjeru u kojem je ona odletjela te postoji izreka koju je potrebno izreći: „*Poletila bubamara di se ja udala!*“ No, drugi vjeruju da će iz tog smjera dobiti pismo pa kažu: „*Prn baka, prn baka donesi mi pismo.*“

Što se tiče pojava na tijelu također su smislili vjerovanje za skoro pa svaku neobičniju pojavu koja se svima događa. Ukoliko se dobije *jaščericu*, izraslinu na jeziku, znači da je osoba nekoga lagala, a ako izraste *jačmenjak* na oku, znači da osoba nije trudnici ispunila želju, pa se ona zamjerila. To potvrđuje Tomašević (2000) „*trudnoj je ženi trebalo nabaviti svaku hranu koju bi željela, jer bi se u suprotnom na djetetovoj koži mogla pojaviti mrlja, a doći jačmenac onom koji joj je hranu uskratio.*“ (Tomašević, 2000: 151) Grimase na licu nisu poželjne jer će lice ostati u takvom položaju i nikada se neće ispraviti. Crvene uši su znak da netko nekoga ogovara, a prema štucanju se zna da netko nekoga spominje. Ukoliko osoba osjeti svrbež nosa, to znači da će se naljutiti. Svrbež desne ruke je znak da će se potrošiti novci, dok je svrbež lijeve znak da će ih se dobiti. Ne bi se trebalo pokazivati rukama po sebi da se nekome nešto dogodilo jer će osoba dobiti tu ranu / modricu koju spomenuta osoba ima. Ustane li se na lijevu nogu dan će biti loš, a preskoči li se preko nekog ta osoba će ostati malog rasta. Ne smije se hodati unazad jer se kaže da tad „*Gospa plače, a đava se smije.*“ Ukoliko se želi svježe cvijeće ne smije ga se ukrasti od nekog jer će uvenuti.

Tomašević u svom djelu *Između zemlje i neba* (2000.) bilježi nekolicinu praznovjerja. Što se tiče trudnice, osim pojave jačmenjaka / ječmenca, ona nije smjela jesti puževe da dijete ne bude balavo, a kuniće da dijete ne bi kriještalo. Nakon djetetova rođenja, pupčana vrpca se stavljala kraj njegova uzglavlja na krevetić i tako bi ga štitila od zla i uroka. Tomašević navodi i običaj

paljenja vatre uoči blagdana sv. Ivana Krstitelja. Zapisuje praznovjerje koje glasi da se preskakanjem preko vatre štitilo od bolova u nogama. Također se prije njegova blagdana ljudi trebaju okupati prije izlaska sunca kako bi cijelu godinu bili zdravi, točnije, bez povišene tjelesne temperature, očnih i kožnih bolesti. Sv. Ivan Krstitelj bi „pomagao“ i kada bi dijete bilo bolesno, djetetova majka treba djetetovu odjeću baciti u rijeku Cetinu, također prije izlaska sunca, da bi ono ozdravilo. Još vjerovanja / praznovjerja je bilo vezano za odlazak na posao, ukoliko se na putu do posla susretne sa svećenikom ili udovicom, posao je osuđen na propast, pa se potrebno vratiti kući. Kada se htjelo spasiti žetvu i polje od nevremena trebalo se spaliti maslinovu grančicu koja je blagoslovljena na Cvjetnicu.

4.2. VJEROVANJA O SVIJETU

Osim u navedena praznovjerja, vjerovalo se i u uroke, odnosno u osobe koje prijenosom magijom donose zlo.

„Vjerovanje da postoje osobe zlih očiju koje mogu pogledom nauditi čovjeku, životinji, pa i mrtvu predmetu, spada među najrasprostranjenija praznovjerja u svijetu. Vjeruje se da su urocima izloženi svi i sve, od ljudi do životinja, usjeva, pa i raznih poslova. Osobe s urokljivim očima mogu naškoditi pogledom i željom.“ (Alaupović-Gjeldum, 2017: 24)

Takve osobe se može najbolje prepoznati po njihovim plavim, svijetlim očima, kojima nanose zlo, i spojenim obrvama, to su češće žene od muškaraca. Ako se želi pohvaliti dijete, ne smije se izostaviti neku od izreka: “Bože mu daj zdravlja!“, „Ne budi mu zla!“, „Misusovo da te ne ureknem!“, nakon izgovorenog potrebno je kucnuti tri puta od drvo. Urocima su najpodložnija djeca, djevojke, mladići, trudnice i dojilje. Dijete koje je ureknuto ne jede, ne pije, ne spava, stalno plače, dok odrasli ljudi budu bezvoljni i nemoćni, a najgore posljedice su bolest i smrt. Postojale su žene koje znaju skidati uroke molitvama, pa bi mještani išli kod njih. Samo je par osoba znalo koje se točne molitve izgovaraju, a na samrti nauče neku svoju blisku osobu i tako prenesu svoje znanje i moć. Molitva se mora izmoliti dva puta, od početka do kraja, pa od kraja do početka, ukoliko osoba pogriješi u izricanju molitve, urok prelazi na nju. Alaupović-Gjeldum (2017) iz rada Ivanišević (2006) bilježi slučaj kako se skida urok s djeteta:

„Kad se skida urok s čeljadeta, valja postiti nekoliko dana, učiniti procesijun okolo crkve, klečeći na kolinim i kadeć tamjanom. Kad se govori molitva od uroka, ako joj se ne zije, nije urok. Pogledaj u prste, ako se čeljadetu zavrtilo meso za noktom, urok je. Na onu, koja skida urok, kažu, da sve zlo prođe, tako da je za 8 dana sva ka' rastrgnuta.“ (Alaupović-Gieldum, 2017: 26)

S druge strane, postoji religiozno vjerovanje pučkog podrijetla što je vrlo zanimljiv kulturološki fenomen ovog kraja. Vjerovanje o nadnaravnom susretu s Blaženom Djevicom Marijom postalo je dio ne samo pučke tradicijske prakse, nego i temeljem jednog dubokog duhovnog iskustva koje se prenosi na cjelokupnu zajednicu. Iz toga se može vidjeti da je pučanstvo istovremeno vjerovalo u ono praznovjerno i u ono religijsko, što je činilo neshvatljiv spoj. Najpoznatije vjerovanje Cetinskog kraja je vjerovanje u Čudotvornu Gospu Sinjsku. Prema legendi, Gospina slika se ispočetka nalazila u franjevačkoj crkvi u Rami, od tu se nakon mletačkog uništenja ramskog samostana „prebacila“ u Dalmaciju. Franjevci su se prvo pokušali nastaniti u Dugopolju, zatim u Splitu, no ni na jednom mjestu nisu osjećali dovoljnu količinu sigurnosti da se tu nastane te da na tom području polože sliku. Naposljetku su se odlučili za Sinj, pa su dali ukrasiti posebno mjesto u crkvi za sliku. Od tada je Gospa počela ispunjavati mještanima njihove molitve, pa se samim time vjera Sinjana znatno ojačala. Kobna godina za grad Sinj bila je 1715. kada su Turci nagnuli na grad pod paljbom topova, a malobrojni Sinjani su utjehu pronalazili u molitvama. Turska vojska nije uspjela opkoliti grad zahvaljujući Gospi koja se, prema vjerovanju, pojavila nad zidinama grada, to je bilo dovoljno da se vojska preplaši i odustane od borbe. Turci su završili smrću od kuge ili su se utopili u Cetini.

„Legenda o čudotvornoj Gospi sinjskoj kazuje o tome kako su franjevci god. 1687. donijeli njezinu sliku u Sinj iz samostana u Rami te kako je ona vršila mnoga čudesa, pomažući onima koji su joj se zavjetovali. Davala bi znakove svoje milosti time što bi mijenjala boju lica od rumenila do bljedila, što bi se smiješila ili bila tužna; u velikoj nevolji slika bi se znojila; prije pojave kuge kretali su se i zvonili prstenčići na zavjesi pred Gospinom slikom. Zaštitila je, prema legendi, Sinj i okolicu od kuge. Najslavnije njezino čudo vezano je uz poznatu tursku opsadu Sinja 1715, kada je, kako legenda kaže, Gospa udarila

srdoboljom na tursku vojsku, unijela među njih pometnju i tako spasila Sinj i cijeli kraj od Turaka.“ (Bošković-Stulli, 1968: 312)

Svake se godine 15. kolovoza slavi blagdan Velike Gospe uz misu i procesiju kada dolaze ljudi iz svih krajeva Lijepa naše. Posebno je značajno da se narativ o tom čudesnom događaju prenosi u obliku legende te se uvrštava u usmenoknjiževne oblike.

Slika 2 Slika Čudotvorne Gospe Sinjske

4.3. MITOLOŠKA BIĆA

4.3.1 VILE

Vila je mitološko biće koje se najviše pojavljuje u usmenim pjesmama i pričama iz Dalmatinske zagore. „U slavenskoj i hrvatskoj mitologiji bile su bajkovite ljepotice, gotovo uvijek u dugim bijelim, rjeđe plavim haljinama, dugih zlatnožutih počešljanih kosa, modrih ili

zelenih očiju, s cvjetnim vijencem na glavi, lijepa milog glasa, hitre i vitke.“ (Marušić, 2021: 213) Vjerovalo se da su vile duše umrlih ili ubijenih djevojaka ili žena.

Imaju magareće noge koje im pomažu da se penju po stijenama, što mogu potvrditi kazivači i kazivačice raznih predaja. Predaja je vrsta usmene priče, prepričana iz davnih sjećanja, pripovijeda o događajima koji su bili bitni za kolektiv toga vremena. Sve ispričano u predaji bilježi se po stvarnosti i po nečem prepoznatljivom, u odnosu na bajke i mitove koji imaju crtu fantastičnog u sebi, predaje su okružene zbiljskim motivima te su ispričane u nekoj lokalnoj sredini ili zajednici. Jedna od kazivačica o vili govori: *„Ona je bila devojka, sva u bilu, samo ko je ne bi moga raspoznat, ona je imala magareće noge, e, a kosu je imala dugu, a u bilu je bila kao devojka.*“ (Bošković-Stulli, 1965: 422) Drugi kazivači je također opisuju na isti način: *„Bile su u biloj robi, a noge su im bile ko u magareta.*“ (Bošković-Stulli, 1965: 6) *„Vide on da one noge magaretje, da to nije dodilja, je gori sve, ali dodilja, magaretje noge su dolika, su dole.*“ (Bošković-Stulli, 1965: 326)

Zanimljivo je da bi vile umrle ukoliko bi im otpala jedna vlas kose, a ako joj netko iščupa istu, ona ga proklinje, pa umire što mogu potvrditi zapisi iz rukopisne zbirke *Folklorna građa Sinjske krajine* (1965): *„On iša, tamo nađe vilu. A onda on čuo pripovidat da se ne smi ni dlaka iz glave otrgnuti; ako se otrgne, da je onaj već gotov.*“ (Bošković-Stulli, 1965: 177) Također, mogu umrijeti ako svaki dan ne obuku drugu haljinu, a njih bi svakodnevno krale od žena iz njihovih domova, no vratile bi ih nakon nošenja u urednom stanju kako nitko ne bi opazio da ih je netko ukrao. Tim ženama bi često pomagale i pokazivale kako mijesiti kruh i kako će istkati torbu. Obitavale su u prirodnim staništima poput šuma, polja, rijeka, planina, oblaka i slično te su po mjestu na kojem stanuju dobijale imena. Tako da prema tome imamo imena poput: Planinkinje, Vodarkinje, Oblakinje, Drvarice, Šumnjače itd. U dalmatinskom zaleđu bi stanovale na Biokovu, Mosoru, Omišu i Velebitu.

Iz pripovijedanja i predaja može se saznati o situacijama u kojima su vile pomagale ljudima. Takvo jedno svjedočanstvo govori kako je jedno dijete od vile tražilo pomoć da ga čobani više ne tuku. Ona mu je dala savjet: *„Dobro ne boj se, ajde tamo među nji. Koji god poleti na te, ti ga uiti pa baci ća, pa drugo, pa treće, sve strpaj jedno spram drugog.*“ (Bošković-Stulli, 1965:

177) Dijete je to napravilo uz pomoć tjelesne snage koju mu je vila darovala. Druga predaja govori o čovjeku koji je pomogao vili, pa ga je ona nagradila.

„Jedna vila zapela se za jedan grm, ona ga je zvala da dođe, kad je on došao, ona rekla da joj odapne kose. Ako ostane jedna dlaka, da će ga ubiti, ako ne ostane, da će ga nagraditi. A on je odapeo sve jednu po jednu i odapeo. Ona mu je dala, zamotala u neku kartu i rekla da to ne kreće dok ne dođe kući. On nije mogao da ne kreće i to je razmatao i vidijo same ljuske od oraha i bajama. On je to bacijo, a tri su mu ostala u džepu i za robu zapele. Kad doša kući, pogleda, vidijo da su to sami dinari.“ (Bošković-Stulli, 1965: 304)

Slična situacija se dogodila kada je vila zatražila od jednog čobana da joj pokloni ovcu, a ona mu je zauzvrat stavila nešto u torbu.

„On kad je otišao malo dalje, vidio je u torbici bio ugljen. On je bacao jedan po jedan komad, a vila za njim kupila. Kad je došao kući, ostalo je dva – tri komadića i kad ih je istresao, bili su cekini. Onda se vratio natrag da ih skupi ono što je bacao, ali onoga nije bilo.“ (Bošković-Stulli, 1965: 12-13)

Jednu ženu je vila zamolila da joj bude kuma, pa da će joj, ako joj učini uslugu, nešto pokloniti:

„Evo ti ovo, nosi, a ne gledaj, pa odmotaj tek kad dođeš doma, poškropi onda svetom vodom!

Uze žena dar u pregaču pa se diže na put, a kuma je isprati i još joj posvijetli dok ne izađe iz stijenja. Žena nosi dar u marami i sve ga pipa, misli se što bi to moglo biti, Bože moj? Odmota, a doma još ne došla, kad što?, ugljevlje u rupcu.

-Pu! - prospe ona sve to crno ugljevlje po putu, samo joj omrčilo pregaču, pa pode doma malo ljuta na svoju kumu. Ali, ugljenčić joj se jedan nekako zapleo u pregaču, pa dokle ga je malo polila svetom vodom, a ono ti se namah stvori

od njega zlatnik. Brže-bolje ona otrči s blagoslovljenom vodom, poškropiti ono ugljevlje na putu, ali proklet i jednog komada da bi našla. Pokupila ona vila, njezina kuma, da ugljevlje ne propada.“ (Vrkić, 1997: 33)

S druge strane, stariji naraštaji pripovijedaju i da vile nisu uvijek činile dobra djela, par kazivača pripovijeda da su vile odnosile djecu. *„Vila da bi došla u zraku, ono bilo zamotalo bi se tako i da bi diglo to dite u zrak i onda bi ga spuštalo opet gore iz onog zraka, da bi došlo na zemlju.“* (Bošković-Stulli, 1965:135)

Druga predaja:

„To je pričala moja mater, da su čuvale stoku, ona i taj mali i još jedna drugarica. I kazala je da je vila odniala maloga, odvela sobom i nije se vratila za osan dana. Kašnje je priča da je bijo š njima, u jami, da li, ne znan ja to, s vilaman.“ (Bošković-Stulli, 1965: 156)

Treća predaja:

„Kad sutra jedna ženska kod ovaca bila i kod koza gore, gori poviše kuća u brdu, nađe ga. On sam sidi začušljan lipo, dragost je ga gledat, i ona ga donila kući. A to su ga vile odnile. (...) Njega zovu vilenjakon i kažu da je sretan puno.“ (Bošković-Stulli, 1965: 302)

Jedan kazivač je ispričao kako se odvio pogreb vile: *„Ja kad san iša iz Blaca, išao u Otok na silo i trevijo san di nosu i žalu, žalu vile ogrnute i žalu toju, toju svoju jednu: O, Kate, Kate, Kate mojjaaa, / di si mi se udušilaaa, di ću tebe pokopaaati, aaaj!“* (Bošković-Stulli, 1965: 315) (Ovu predaju zabilježio je Vrkić (1997), kod njega je zapisan i kraj pokopa, dok Bošković-Stulli bilježi samo dio koji joj je ispričala kazivačica.) Nakon susreta vila i Žižića, one su ga zamolile da im pomogne nositi nosila, no on je to odbio, otišao i sakrio se da ga one ne vide. Dalje pripovijeda: *„Gleda on i vidi kako iz lijesa iznesoše mrtvu vilu. Lice joj je lijepo i mrtvoj,*

a ispod pokrova vire kopita, mjesto mrtvačkih stopala. Polože je tako u nečiji grob i poravnaju da to prikriju.“ (Vrkić, 1997: 54) Zanimljivo je to da se radnja kod Bošković-Stulli u smješta u Otok, dok Vrkić zapisuje da je radnja u Kamičku.

Postoji i jedan zapis udaje vile za pastira koji joj je ukrao krila, a ona da bi ih dobila nazad mora se udati za njega. Tako je prošla godina dana, ona je rodila sina i upitala ga da dopusti barem djetetu da vidi njezina krila. Na taj se način vili stvorila prilika da ih uzme, što je i učinila, te mu rekla: *„Ma, zar ću ja biti tvoja ljuba, ja, gorska vila? A ti meni iznosi sina svrh onoga brda, dat ću mu sise dokle ga ne odgojim, a s tobom više neću biti nikad!“* (Vrkić, 1997: 62) To je pastir i učinio, godinu dana ga je iznosio k njoj na brdo, ona ga je dojila i nakon nekog vremena zauvijek odletjela.

4.3.2 DIVOVI

Divovi su vrsta mitoloških bića, golema rasta, ali slabog, „plitkog“ uma. Poznati su po tome što su uvijek gladni stoga ih u predajama nailazimo i pod nazivom „Div glad.“ Jedu uobičajenu hranu, no uz to su i ljudožderi: *„Ljudima učas smaže vola, popije nadušak dvije mješine vina.“* (Vrkić, 1997: 406-407) Etimologija samog naziva *div* proizlazi iz pojma božanstva „nebeskog vidila“, no ne povezuje ga se sa bogom dobrih namjera, već sa zlim duhom, iako postoje neki zapisi da je *div* znao biti čudotvoran i pomagač. Naziva ga se još i divljim čovjekom i *divljanom*.

4.4 DEMONOLOŠKA BIĆA

Demonološka bića su nešto brojnija od mitoloških, ona proizlaze iz negativnih pojava, zla i samog vruga. Zasiurno najpoznatija bića su *vještice*, ili kako bi stanovnici Cetinske krajine rekli *vištice*, te *vukodlaci*. Manje poznati su: *more*, *macići*, *sindiri*, *manjinjorgi* te mrtvi. Smatralo se da je najbolja zaštita od takvih bića češnjak kojeg se jelo ili mazalo po tijelu, loženje drva trešnje i smreke, stavljanje četiri crna trna na četiri ruba kreveta, končić crkvene odjeće te ono što najsigurnije i najbolje radi je škropljenje svetom vodom ili bilo kakav dodir s njom. Svi

oblici zaštite od nadnaravnih bića nazivaju se apotropejski čini, a predmeti se nazivaju apotropeji.

4.4.1 VJEŠTICE

Prema općem vjerovanju pučanstva prošlih vremena, vjerovalo se da svo zlo dolazi od vještica i da su se rađale u modroj, crvenoj ili crnoj košuljici te se takav slučaj nije smio zataškati jer bi dijete tek tada zasigurno postalo vješticom. Ukoliko se to javno iskaže onda vještica gubi svoju moć. Marušić (2021) o vješticama zapisuje:

„Vještice su bile žene koje bi đavlu prodale dušu u zamjenu za nadnaravne moći, krvlju potpisujući savez. Zamišljalo ih se kako jašu na metli s grbom na leđima i dugim nosom. Ulazile su kroz ključanice, bludničile s đavolom, jele djecu, držale tajne sastanke, spravljale ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju, itd. Vjerovalo se da se noću kreću u obliku leptira ili lutajuće svjetlosti četiri metra iznad zemlje.“ (Marušić, 2021: 214)

Sastanke s vragom održavali su po noći zato što tada ne zvone crkvena zvona prilikom kojih se izgovara ime Blažene Djevice Marije, kojega se vrag bojao. Sastanak bi započeo nakon zadnjeg večernjeg zvona, a završio prije prvog jutarnjeg. Uz noćne sastanke, okupljale bi se i na pokladni utorak, a da bi se okupile izgovarale su magične riječi: *„Ni o drvo, ni o kamen, već u Pulju pod ora!“* Jedna od kazivačica opisuje vještice: *„sjale im se pregljače, sve se svitlo sjalo, a dole čarape bile, čorape one starinske, a pregača sve se sjala, sve varnice skakale kad bi one letle (...) suklja ispod nje ovako vatra.“* (Bošković-Stulli, 1965: 110) Bile su prepoznatljive i po zlim očima. Smatralo se da su bile sposobne ljudima nanijeti bilo kakvu vrstu zla, od bolesti, propadanja žetve, svađe među supružnicima, bludi i slično, sve to zato što su bile u dosluhu sa demonom točnije vragom, a djelovale su samo na području gdje su živjele. Pojavljivale se u raznim oblicima, kao: mačke, psi, pijetlovi, magarci, žabe, zmije, golubice, kuge, konjski topoti itd. Na sinjskom području vještice su se nazivale i *glavnja*, o čemu svjedoči jedna od predaja:

„Ja sidila prid kućon i moja zaova pokojna Kata, kad sidile mi prid kućon, i jedan momak i ta mi ćer sad. Sidile prid kućon, glavnja poleti iz toga tamo sela i leti, leti, leti do nasri' polja. Kad nasri' polja, dušo moja mila i draga, nestade te glavnje, kad nestade te glavnje nasri polja. (...) A ta se glavnja vrati, pa leti pa leti pa leti i jopet u Malbašine pojate, pa iz Malbašini pojata u to selo.“ (Bošković-Stulli, 1965: 243)

Druga predaja govori o majci i sinu koji nije znao da mu je majka vještica. Kad god bi išao na silo / sijelo jedna kokoš bi ga pratila, sve dok joj jedne noći iz ljutnje nije slomio nogu. Kada se vratio kući majka je ležala u krevetu jer je bila bolesna, no kako su dani prolazili sin je shvatio što se dogodilo.

„Kad šta ćete vi vidit, njegova je majka bila vještica, ta kokoš ona se pretvarala u vješticu i odala je tako i pratila je svaku večer svoga sina, i otkrila je se: baš onu nogu koju je on pribijio toj kokoši, bila je majki pribijena njezina noga. Tako se otkrilo da je njegova majka vještica.“ (Bošković-Stulli, 1965: 261)

Slična situacija dogodila se u još jednoj obitelji kada je majka htjela napakostiti svom sinu:

„Ja san vištica, ja ću njemu – svom sinu jedinon da će ga prostrilit i da će mu srce izvadit. Sutra kad bude na konju, ja ću – kaže – njemu, ja ću se učinit u kupinu i onda ću se spružit priko puta i ja ću konju zapetljat noge, i on će past pa će priko glave ulomi' vrat.“ (Bošković-Stulli, 1965: 481)

Iz ove dvije predaje može se zaključiti da vještice nisu birale kome će nauditi i na kakve načine, bilo im je bitno da ostvare svoj cilj, što je u ova dva slučaja bilo sprječavanje sina da nađe nevjestu. Poznato je i to da bi žena prestala biti vješticom kad bi se ispovjedila, to se dogodilo na kraju prethodno citirane predaje: *„ostavi se – kaže – toga, više da se ispovidiš i neću više da si vištica, da budeš vištica. I onda se ispovidila i dalje nije znala.“ (Bošković-Stulli, 1965: 481)*

Dok u drugoj predaji žena (vještica) sama govori kako se ispovjedila pa više nema te zle moći, dapače pomaže jednom mještaninu kako da skine urok sa svog sela i priznaje tko je bila: „*ja san bila kraljica vještica, ali danas san ostarila, danas ne mogu više da buden – kaže - ja se ispovidila i ja više nisan, pa ja mogu danas i pripovidat.*“ (Bošković-Stulli, 1965: 499) Nakon ispovijedi se kaže da se vještica razvješćila, pa se otada zove očitovnica.

4.4.2. VUKODLACI

Vukodlak kao demonološko biće pojavljuje se u gotovo svim kulturama, te je uz vješticu glavna negativna i zla sila iz priča prošlih vremena. Vrkić (1997) u svom djelu opisuje način njegova postanka:

„Postane od zla čovjeka, nakon smrti njegove vražina mu uđe u grob, sadre mu kožu, pokupi mu krvušćinu i salije je u tu njegovu mješinu. U mijeh mu utjera i dušu. Inače, vukodlak se rađa u mijehu. Četrdeset dana treba da se povukodlači neki čovjek.“ (Vrkić, 1997: 443)

Jednostavno rečeno vukodlak je: „*Pokojnikova koža u koju je vrag udahnuo život.*“ (Šešo, 2016: 48) Pri rođenju se rađa u crvenoj košuljici koja krije nadnaravne moći. Kao i vještica, zna se pretvoriti u raznorazne oblike u: crnog psa, crnu ovcu, crnog vola, bijelog konja, jarčeve, krmače, bačve, kvočke itd. Često je namazan mašću što neomogućuje protivniku da ga svlada budući da mu je krzno klizavo. Vukodlak se pojavljuje samo preko noći kada straši i napada djecu i rodbinu s kojom ima nerazjašnjene probleme te siluje žene. No, puk kaže kako on ne ubija ljude već ih samo plaši ili se potuče. No, postojao je način kako ga nadjačati.

„Rezalo bi se tetive iza koljena ili bi se zabijali čavli u pete onima za koje se mislilo da će se povukodlačiti. Kod Hrvata se vjerovalo da svećenik uz prisutnost nekoliko ljudi, mora probosti vukodlaka zašiljenim kolcem drveta od kojega je bila Isusova kruna. Tim bi činom iz tijela istekla sva krv, nakon čega se vukodlak više nije ukazivao.“ (Marušić, 2021: 216)

O takvom činu svjedoči jedna predaja kada je pop saznao za vukodlaka i htio ga probosti: „*Pa došli na greb, tute je on valjda kad zazvoni Zdravomarijo, onda zazvoniš, onda svi mrtvi koji*

su vanka idu u greb. Kad oni zazvonili, otvoru greb, on u grebu sidi. E kako će ga ubost kocen tog jasnoga, nesretnoga vukodlačinu?“ (Bošković-Stulli, 1965: 102) Još jedno povukodlačivanje dogodilo se jednom ocu koji je imao dva sina, otac je umro od kolere, no ubrzo se vratio: „*Nemoj se – kaže strašit, ja san – kaže – umro od kolere i o božjoj pravidnosti i po sudbi božjoj ja san se ustao i iman još živiti pedeset i dvi godine na ovom svitu.*“ (Bošković-Stulli, 1965: 215) Prethodno spomenuta nerazjašnjena pitanja sa rodbinom očituju se u predaji o dijeljenju imovine jedne obitelji, kada se najstariji član pojavi nakon dugo godina i razriješi parnicu te naposljetku zatraži od obitelji uslugu. „*Sad ajdete sa mnom sve do mog groba i pones'te jedan oštri kolac – kaže – oni sa sobom. I kad dođen ja na grob, onda s tizin trnovin kocon probodite mene, jer ja ne mogu doć na misto ovako dok mi tako ne napravite.*“ (Bošković-Stulli, 1965: 489) Postoji zapisana predaja o tome kako je vukodlak, točnije kraljeva kći umrla, postala vukodlak i jela očeve vojnike koje je on slao da joj čuvaju grob, iako su prvenstveno bili namijenjeni kao njezina hrana. Pojela je dvojicu vojnika, dok je treći bio snalažljiv pa se obratio svećeniku koji ga je skrio iza oltara u crkvi gdje ona nije ulazila. Kasnije mu je predložio da ju probodu trnovim kolcem na Veliki petak što su i učinili. „*Sljusnula se kraljevna i više se nije plašila. I nije ni očevu vojsku jela.*“ (Vrkić, 1997: 200)

Vjerovalo se da su vukodlaci nastajali od osoba koja su za vrijeme života bila zla. „*On postoji kao čovjeko alter ego, kao čovjekova koža koju je vrag napunio krvlju ili napuhao svojim dahom i poslao natrag na ovaj svijet kako bi ukazala i tražila oprost za svoje (čovjekove) grijeh.*“ (Šešo, 2016: 58)

4.4.3. OSTALA DEMONOLOŠKA BIĆA

Mora je bila djevojka zle krvi s tri noge, rađala se u bijeloj košuljici. Da bi se dijete oslobodilo od košuljice trebalo je izreći: „*Nije vila, ni vištica, nego prava kršćanica.*“ (Marušić, 2021: 215) Načini na koje je pakostila ljudima bili su razni. „*Napad se događa isključivo noću, kao i kod većine demona ili nečistih sila. Direktne posljedice djelovanja more su iscrpljenost i gubitak snage.*“ (Jureta, 2017: 45) Morila bi s nogu, djeci bi oduzela glas, sisala bi im krv s peta, zatim bi napadala ljude u snu, uživala bi u ljudskoj patnji sjedeći im na prsima, jer im tako uskraćuje dotok zraka. Teško bi ju bilo uloviti, a ukoliko bi netko uspio onda bi mu sve obećala u zamjenu da ju pusti. To potvrđuje predaja u kojoj je mora svaku noć mučila jednog čovjeka i on joj je jednom uspio otkinuti jakić, a ona ga zauzvrat moli: „*Dat ću ti gaće, nemoj me nikomu kazat,*

da se mogu udat. I dala mu suknene gaće, tri aršina sukna i po, da sašije gaće, da je nikomu ne kaže. I nije nikomu kaza. Udala se je, bila vištica.“ (Bošković-Stulli: 1965: 105) Vrkić (1997) bilježi predaju o mori koja je jela kupus od svakog iz sela, osim od jednog čovjeka koji u to nije vjerovao. Na Božić je izašao iz kuće bez kupusa, pa su more počele jesti njegovu kosu i tada se uvjerio da su priče istinite. Nekom drugom prilikom ih je vidio među svinjama, pa su ga one tu noć napale i sjele mu na prsa: „*Moj kume, kad drugi put izađeš gledati more, bit će ti gore nego sad! I pljusne ga po jednomu, pa po drugomu licu.*“ (Vrkić, 1997: 281) Drugi se čovjek slučajno oženio morom, ne znajući da je to ona, budući da se preko dana pretvara u lijepu djevojku. Nakon nekoliko godina rodila mu je djecu i pretvorila se u crnu muhu, utekla kroz rupu i više se nije vratila. Sreli su se nakon dugo godina na sajmu kada mu je poklonila odjeću za djecu.

Macić je dijete u klobučiću. „Macić se izleže tako da se uzme jaje od posve crne kokoši, metne se pod lijevo pazuho i stane uz more pod stijenu. Iz jaja se izleže mačak koji može imati mačji lik i ljudsku glavu, ili crni pijevac koji gospodara sluša.“ (Vrkić, 1997: 413) Jedna kazivačica o maciću zna samo „*da je to bačve guralo, bačve, vadine nike, nike vadine (...)*“ (Bošković-Stulli: 1965: 135) Macić se još bilježi i pod nazivom *vadica*, Vrkić (1997) donosi njegov opis: „*Klobučić mu na glavi, noge crvene do koljena. U bijelo je obučen. (...) Bijaše to vadica. Dijete od pet-šest godina. Malena prikaza.*“ (Vrkić, 1997: 335) Postoji i zabilježba da je nosio crvenu kapicu i onaj tko mu je uspije ukrasti da će imati blago. No, s druge strane, macić grize i tuče ljude i djecu, ruši kuće, krade i skriva stoku i slično. Smatraju ga manjim duhovnim neprijateljem.

Manjinjorgo je najčešće magarac bez ušiju, a može biti i konj ili mazga. On se spriječi čovjeku na putu i ako ga čovjek zajaši, magarac na njega ispusti svoj izmet i smrad i odnese ga na vrh neke planine i tu ga ostavi. „*Nosalo ga planinom, Bože oslobodi, planinom ga nosalo. Hitilo ga napokon. Baci ga ono. Pao na tlo kao vreća. I dok on pipaše svoja rebra, jesu li mu cijela, tovar mu okrene svoju stražnjicu. Usere ga, da prostite. I sve se lijepeć dovuče se on doma (...)*“ (Vrkić, 1997: 318) Još se naziva i orko, đava poludani, poprdan, posmetinjak, itd.

Sindžiri su „*nike duše koje su slabo činile na ovom svitu pa da se one vodu.*“ (Bošković-Stulli, 1965: 63) Druga kazivačica pripovijeda da su se nalazili na tavanu: „*kad po tavanu pusti sindžiri, pusti sindžiri klapaju, vuče po tavanu gori u zraku. (...)* Pa *sindžiri po tavanu vuku,*

ciče, vuče sindžire pa se ja plašila od toga.“ (Bošković-Stulli, 1965: 136) Spominju se samo u par predaja i o njima nema puno informacija.

Mrtvi se također ubrajaju u demonološka bića, kada je čovjek pred smrtni treba pozvati svećenika da se održi posljednja ispovijed i primi posljednja pomast. Mrtvaca je potrebno ispratiti uz upaljenu svijeću kako bi mu duša vidjela kuda ide te ona mora ostati upaljena nad glavom mrtvaca. Prije smrti, čovjeka treba još i okupati, obrijati i spremiti novo odijelo kako bi čist došao pred Isusa Krista. Mrtvo tijelo ostaje u kući 24h, oko njega je potrebno naricati, obično to rade žene sve do zalaska sunca. Također ga treba čuvati da mačka ne preskoči preko njega jer će se mrtvac tako povukodlačiti. *„Ako je mrtvac vjenčan, onda mu se prekriže ruke na prsima, a nevjenčanu mladiću ili djevojci ruke su položene niz bokove. Zatim se mrtvaca prekrije pokrovom i taj se pokrov sveže sa tri uzice od crvene pređe, a te se pređe stavi i na križ.*“ (Milićević, 1967: 467)

5. ZAKLJUČAK

U ovom završnom radu prikazani su mitološki slojevi hrvatske usmene književnosti kroz predaje s područja Cetinske krajine. No, takvih predaja ima svugdje, nisu se zadržale samo na tom teritoriju što nam ukazuje na to da su se takva narodna vjerovanja širila i izvan naših granica. Slična kultura, mentaliteti i neznanja o svijetu povezivala su razne krajeve Hrvatske. No, stanovnici Cetinske krajine su od pamtivijeka bili odgajani u vjeri i religiji, ali utjecaj neznanja o Bogu je bio dovoljan da uzrokuje to da se pučanstvo okrene poganstvu, magiji i praznovjerjima. Na taj način je došlo do folklorizacije kršćanstva.

U rukopisnoj zbirci Bošković-Stulli rijetko nailazimo na kazivače koji pripovijedaju svoju priču, uvijek naznačuju da su to čuli od majke, oca, bake, djeda, susjeda i slično. Te predaje zapisane su točno onako kako ih je kazivač ili kazivačica ispričao / la, od riječi do riječi, ne mijenjajući pravopisne i gramatičke pogreške jer bi se tako uništila čar pripovijedanja. Dok Vrkić mijenja način pripovijedanja i prikazuje ga kao priču koju bi današnji pismeni čovjek mogao ispričati. Uz njegove se predaje teže upustimo u moć riječi i ne možemo zamisliti neku staru baku ili djeda kako nam pripovijedaju priče. U uvodnom poglavlju sistematizirala se građa o kojoj je bila riječ u završnom radu. U drugom poglavlju prikazao se teritorij Cetinske krajine, koja je bila polazišna točka ovog završnog rada. Nakon što se prikazao njezin položaj i objasnio vremenski tijek događaja koji je utjecao na razvoj tog područja, rad nastavlja temu mitoloških slojeva. Treće poglavlje bavi se područjem mitoloških slojeva općenito u hrvatskoj usmenoj književnosti, objašnjavajući sam početak usmenog komuniciranja i usmenih predaja iz kojih su proizašli mitovi. Četvrto, ujedno i posljednje poglavlje obuhvaća mitološke slojeve konkretno na području Cetinske krajine. Kroz potpoglavlja se detaljno nudi presjek svih mitoloških i demonoloških bića koja su se, prema narodnim vjerovanjima, kretala na spomenutom području uz popraćene dijelove predaja iz rukopisne zbirke folklorne građe.

6. POPIS LITERATURE

1. Alapuović-Gjeldum, Dinka. 2017. *Pučka vjerovanja između Svilaje i Moseća*. Ethnologica Dalmatica. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/185669> (zadnji pristup 19.7.2024)
2. Belaj, Vitimir. 2001. *Hrvatska tradicijska kultura*. Zagreb.
3. Bošković-Stulli, Maja. 1965. *Folklorna građa sinjske krajine*. Preuzeto s: [https://repositorij.dief.eu/a/?pr=iiif.v.a&id=117129&tify={%22pages%22:\[2\],%22panX%22:0.451,%22panY%22:0.606,%22view%22:%22thumbnails%22,%22zoom%22:0.471}](https://repositorij.dief.eu/a/?pr=iiif.v.a&id=117129&tify={%22pages%22:[2],%22panX%22:0.451,%22panY%22:0.606,%22view%22:%22thumbnails%22,%22zoom%22:0.471}) (zadnji pristup 19.7.2024.)
4. Bošković-Stulli, Maja. 2006. *Priče i pričanje*. Matica hrvatska. Zagreb.
5. Bošković-Stulli, Maja. 1968. „Narodne pripovijetke i predaje Sinjske krajine.” U: *Studije i građa o Sinjskoj krajini*. Institut za narodnu umjetnost. Zagreb.
6. Botica, Stipe. 1998. *Lijepa naša baština*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
7. Botica, Stipe. 1993. *Mitološki slojevi hrvatske usmene književnosti*. Croatica. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/214524> (zadnji pristup 1.9.2024.)
8. Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Školska knjiga. Zagreb.
9. Fortis, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Marjan tisak d.o.o. Split.
10. Jureta, Ante. 2017. *Demonska bića u Zagori*. Ethnologica Dalmatica. Split. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/185670> (zadnji pristup 19.7.2024.)
11. Kekez, Josip. 1988. *Prva hrvatska rečenica. Pogledi na suodnos usmene i pisane hrvatske književnosti*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb.
12. Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*. Izdavački zavod Jugoslavenske akademije. Zagreb. Preuzeto s: <https://pdfcoffee.com/qdownload/ivan-lovric-biljeske-o-putu-po-dalmaciji-pdf-free.html> (zadnji pristup 1.9.2024.)
13. Marušić, Matea. 2021. *Vjera i praznovjerje u Morlaka Cetinske krajine u 18. stoljeću*. Pilar: časopis za društvene i humanističke studije. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/clanak/432841> (19.7.2024.)
14. Milićević, Josip. 1967. *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*. Institut za etnologiju i folkloristiku. Zagreb. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/clanak/59661> (zadnji pristup 23.7.2024)
15. Milošević, Ante. 1996. *Sinj i Cetina u starohrvatsko doba*. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika. Split.

16. Petrov, Stanko. 1928. *Gospa Sinjska*. Tiskara narodne prosvjete u Zagrebu. Zagreb. Preuzeto s: https://archive.org/details/gospa_sinjska-stanko_petrov/page/n1/mode/2up (zadnji pristup 19.8.2024.)
17. Solar, Milivoj. 2008. Teorija književnosti. Školska knjiga. Zagreb.
18. Šešo, Luka. 2016. *Živjeti s nadnaravnim bićima*. Naklada Jesenski i Turk. Zagreb.
19. Tomašević, Luka. 2000. *Između neba i zemlje*. Dalmacijapapir. Sinj.
20. Vrkić, Jozo. 1997. *Vražja družba*. Glagol. Zagreb.

7. IZVORI SLIKA

Slika 1. <https://www.eplus.rs/brendiranje-lokaliteta-cetinska-krajina/> (zadnji pristup 15.7.2024.)

Slika 2. <https://klokun.hr/proizvodi/vjerske-slike/vjerske-slicice-s-molitvom/cudotvorna-gospa-sinjska> (zadnji pristup 19.8. 2024.)